

УДК 930.130.02

Олександр Гужва

ДРАМА ІСТОРІЇ – ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Сприйняття історії як власне драми, яке утверджується в сучасній філософії, зумовлене об'єктивними подіями: нескінченністю війн та «колективних дослідів» (за Ф. Ніцше), – що відкидають людство далеко назад у його розвитку. За поняттям «драма історії», до якого приходять окремі філософи та митці, безумовно, стоять певні зміни у суспільній та індивідуальній свідомості, що сприймаються як реакція на нескінченність страждань, зламаних надій та сподівань цілих народів. Не дивно тому, що філософська та художня картини світу багато у чому споріднюються, бо прагнуть охопити весь складний шлях розвитку людства, осягти обрії духовності, що цілком занурилась у буттєві колізії, не маючи змоги їх розв'язати.

Ключові слова: духовна драма, драма історії, виклик долі, філософська та художня картини світу, буттєві колізії.

Наше дослідження має на меті відтворення широкого культурно-історичного простору, у якому з'являються художні феномени, що відображають кризу духовності і мають спільні типологічні риси, котрі походять від єдиної світоглядної моделі, започаткованої в «Книзі Йова» зі Священного Писання. Ця об'єднуюча світоглядна модель дає змогу віднести ці феномени до єдиного ідейно-тематичного русла і поширити на них поняття духовної драми, що відтворює велетенські глобальні конфлікти. Тож драма історії – то є перш за все духовна драма, що відображає трагізм буття і сприймається як виклик долі. Звичайно, духовну драму варто сприймати як прояв релігійної свідомості, що пронизує собою весь культурно-історичний простір і знаходить відбиття у різних жанрах та формах мистецтва. Духовна драма розбивається на декілька сюжетно-змістовних планів, де є земля, небеса, рай та пекло, – і то є справжній широкий обрій свідомості, що втратила орієнтири та спокій у пошуках сенсу буття, зустрічаючись з дійсністю. Саме релігійна свідомість християн навчила сприймати історію у певних межах: від народження Спасителя до Страшного суду. Події історії багато у чому стверджують цю скерованість людського буття, за якою іноді здається, що цей Суд настав.

Драма історії стараннями багатьох мислителів (серед них слід виділити Ф. Ніцше, О.Шпенглера, К.Ясперса, М.Шелера, Хосе Ортегу-і-Гассета, М.Блока, А. Дж.Тойнбі, В. Соловйова та М.Бердяєва) починає сприйматися у своїй грандіозності і всеосяжності як константа або суть самого буття, що породжує особливі культурні і художні феномени.

Феномени ці ще не осмислені у своїй цілісності і у філософії, і в мистецтвознавстві (в силу, можливо, тривалої заідеологізованості колишньої методології дослідження), а головне – у своїй проекції на всю історію розвитку людської духовності; не осмислені вони також у своїй спорідненості між собою, оскільки належать різним епохам і різним культурам. Драма історії, що містить у собі долі окремих людей, всіх народів і всього людства, по суті відображає розлад, або навіть крах індивідуальної і суспільної свідомості, що втрачає свою систему цінностей: етичних, естетичних, духовних, – під впливом не бачених раніше «колективних дослідів», про які пророкував ще Ніцше у своїх роботах «Так говорив Заратустра» і «По той бік добра і зла».

«Колективні дослідів» Ф. Ніцше вбачає у вадах духовності і моралі всієї попередньої історії: «нині для нас підозрілий кожен мислитель, який «хоче щось довести». Подивіться з цієї точки зору на будь-яку мораль, і ви побачите, що її «природа» в тому і полягає, щоб вчити ненавидіти дуже велику свободу і насаджувати в нас потребу в обмежених горизонтах.; вона вчить звуженню перспективи (курсив – Ф. Ніцше), а отже, у відомому сенсі, дурості, як умові життя і зростання» [5, с.638–639].

Ніцше, звичайно ж, один з найбільш суперечливих і трагічних філософів другої половини XIX століття [3, с.3–10]. Для Ф. Ніцше історія – це драма душі і культури, володарем якої є непорозуміння: «Чужі мені і смішні сучасники» [5, с. 386]. Причому драма історії у Ф. Ніцше більш зачіпає свідомість творчої особистості, ніж свідомість суспільну. Ця особистість, що стоїть на порозі смерті, перед безоднею небуття, готова волати до всього людства, враженого знеособленням. Вона тужить не про себе, а про інших: «Я люблю того, чия душа глибока навіть в ранах і хто може загинути при щонайменшому випробуванні: так охоче йде він по мосту.

Я люблю того, чия душа переповнена, так що він забуває самого себе, і всі речі містяться в нім: так стають всі речі його загибеллю» («Так говорив Заратустра») [5, с. 302].

Проте ті, до кого звертався німецький філософ, витягнули з його вчення лише те, що стало основою для ідеології утиску і знищення народів: «Бог помер. //Але де ж та блискавка, що лизне

вас своїм язиком? Де те безумство, що треба б прищепити вам? //Дивіться, я вчу вас про надлюдину: він – ця блискавка, він – це безумство!» [5, с.300–301].

«На закінчення я відчуваю настійну потребу ще раз назвати імена, яким я зобов'язаний практично всім: Гете і Ніцше», – так писав О. Шпенглер в передмові до нової редакції першого тому своєї книги «Untergang des Abendlandes» [8, с.15], яка, за прийнятою у нас традицією, переводиться як «Захід Європи», але точніше було б сказати, виходячи з концепції О. Шпенглера: «Загибель західної цивілізації».

З Гете Шпенглера зближує сприйняття історії як одухотвореного процесу: «бо людська історія – це сукупність і втілення велетенських біографій, в якості суб'єкта і «я» яких вже саме слововживання в думці і на практиці вводить таких індивідуумів вищого порядку, як «античність», «китайська культура» або «сучасна цивілізація» [8, с.18–19]. Саме «людина, зі всім її буттям є складовою частиною історії» [8, с.24–25]. Але істотно важливим для Шпенглера виявляється момент «неспання», інакше самосвідомості індивіда і пробудженої цією самосвідомістю творчої активності. «Неспання, – пише О.Шпенглер, – складається з відчуття і розуміння, суть їх – в невпинному орієнтуванні в макрокосмі. Через це неспання означає те ж, що і «самовизначення» [9, с.17].

«Проте велика різниця, чи живе хтось під постійним враженням того, що його життя – це складова частина куди більшої біографії, що тягнеться на сторіччя або тисячоліття, або ж він сприймає її як щось в самому собі закруглене і завершене. Зрозуміло, для останнього роду неспання не існує ніякої всесвітньої історії, ніякого світу як історії, (курсив – О. Шпенглер)» [8, с.24–25].

Ціла нескінченність відокремлює, на думку Шпенглера, селянина і воїна, державного діяча і полководця, світської людини і купця. І всіх названих від духовної людини: святого або священнослужителя, а також від вченого. Але «лише людина, що діє, людина долі живе кінець кінцем в дійсному світі» [9, с.21].

Згідно зі Шпенглером, філософія майбутнього «може вирости на метафізично виснаженому ґрунті Заходу. Проте це – єдина філософія, що належить до можливостей західноєвропейського духу, охоплює в собі всі образи і рухи світу в їх якнайглибшому і остаточному сенсі, узагальнюючи все пізнане не в збірну картину, але в спосіб життя як такий, в образ, що не став, але що постає» [9, с.21].

Сучасна людина переживає справді духовну драму: вона «не здатна жити на якому б то не було ґрунті, окрім штучного, бо космічний такт пішов з її існування, а напруга неспання стає тим часом все більш небезпечною» [8, с.104]; «справжня гра, радість життя, задоволення, захоплення, які виникають з космічного такту, в суті своїй тепер незрозумілі» [9, с.105].

Висновок, до якого приходять Шпенглер, своїм трагізмом перевершує всі пророцтва Ніцше: «Отже, – пише Шпенглер, – буття все більш позбавляється коріння, а тим самим спектаклю поволі готується кінець; і ось тепер все виявляється раптово залитим яскравим світлом історії: ми стоїмо перед фактом безпліддя цивілізованої людини» (курсив – О. Шпенглер) [9, с.106]. Праця Шпенглера, що створювалася у зазв'язі Першої світової війни, сповіщала загибель західноєвропейської культури, яку Шпенглер називає «фаустіанською» і яка, пройшовши через етапи народження, юності, вступила в смугу старості і заходу, втрачаючи, подібно Гетевському персонажеві, свою душу.

Гетевський «Фауст», народжений із старовинних переказів і легенд, є стійкою міфологемою в художній свідомості епохи романтизму. У контексті подальших духовних шукань, як ми знаємо, трактування даного образу-символу розширюється, причому впливає не тільки сам образ, але перш за все створена при його участі картина дійсності. На жаль, в контексті філософських і художніх концепцій сучасності у відтворюваній картині дійсності нівелюється різнобічність, властива світобаченню веймарського мислителя, що відстоює ідею подолання трагізму. Але тут довелося б говорити про значущість інших міфологем, інших образів-символів, які, зокрема, береться досліджувати Карл Юнг*.

Т. Манн у романі «Доктор Фаустус» відтворює за допомогою пародіювання легендарного образу трагічну ситуацію дійсності першої половини ХХ століття: тісний, замкнений простір соціуму і спроби композитора-початківця Адріана Леверкюна знайти техніку письма для втілення у звуках величній картині Всесвіту. Трагізм ситуації полягає в тому, що замкнений простір соціуму зумовлює обмежений особовий простір буття головного героя. Не дивно, що дана трагічна ситуація походить від попередніх часів: частково вона намічається в романі Гете «Страждання молодого Вертера» і з повною очевидністю у датського письменника і філософа С.К'єркегора у творах «Хвороба і смерть», «Страх і трепіт».

* Юнг К. Сравнение Прометея Шпиттелера с Прометеем Гете /Юнг К. Психологические типы. – Минск: Харвест, 2003. – С.185-202. Тут також йде мова про Фауста та Мефістофеля. – С.200-201,206-207, 221.

У А. Дж. Тойнбі звернення до Гетевського «Фауста» в його нарисі «Мій погляд на історію» нашаровується на модель Всесвіту, представлена в «Божественній комедії» Данте.

«Гетевський «Пролог в небесах», – пише А. Дж. Тойнбі, – відкривається гімном архангелів, що оспівують досконалість творінь Господніх. Але саме внаслідок того, що Його творіння здійснені, Господь не залишив для Себе простору для нових проявів Своїх творчих можливостей; і не було б виходу з цієї безвиході, не з'явився перед Престолом Мефістофель – створений спеціально для такої мети, кинувши виклик Богові, вимагаючи дати йому свободу зіпсувати, якщо зможе, одне з самих довершених творінь Господніх. Бог приймає виклик і таким чином відкриває для себе нову можливість удосконалювати свою творчу працю. Зіткнення двох осіб у вигляді Виклику-та-Відповіді: чи не бачимо ми тут ті самі кресало і кремінь, які висікають при взаємному зіткненні творчу іскру?» («Мій погляд на історію») [6, с.23].

І, мабуть, найбільш гірким визнанням філософа, неначебто йшлося про внутрішній розлад у його власній свідомості, є наступне, яке відповідає творчим осяянням у культурі ХХ століття: «Пророки власним життєвим досвідом передбачили відкриття Есхіла, який стверджував, що вчення, пізнання проходять через страждання – відкриття, яке ми свого часу і при інших обставинах робимо для себе» [6, с.27].

У кінці життя А.Дж. Тойнбі писав: «Мені цікаво знати, якою буде розв'язка нинішнього акту драми людської історії» [7, с.5; 6, с.404]. Тойнбі дійсно постав як гострозорий спостерігач драми людської історії, що розгорталася в просторі і часі. Багато положень філософської системи Тойнбі щодо становлення і розвитку цивілізацій сприймаються як певні лейтмотиви всієї сучасної філософії.

Виділимо тут лише критику релігійних догматів – у Тойнбі остання дійсно займає величезне місце, хоча сам Тойнбі вимушений визнати: «у людській природі виявляється духовність, вона не пов'язана тільки з Людиною; вона виявляється і в Божественній природі теж, причому в Богові і в Людині ця духовність одна і та ж» [6, с.318].

Марк Блок писав свою «Апологію історії» під час Другої світової війни. Нагадаємо, взявши участь в опорі, проявивши, незважаючи на тортури, мужність і стійкість, Марк Блок був розстріляний недалеко від Ліона 16 червня 1944 р.

Вся історія західної цивілізації з'явилася перед Марком Блоком як «велика драма гріха і спокути», у яку була вплетена доля кожної людини. Саме ця велика драма зв'язала між собою всі епохи, розсунувши межі свідомості, примусивши сприймати події сьогодення як відгомін подій тих, що пройшли.

«Бо, на відміну від інших, – пише Марк Блок, – наша цивілізація завжди багато чекала від своєї пам'яті. Цьому сприяло все – і спадщина християнська, і спадщина антична. Греки і латиняни, наші перші вчителі, були народами-історіографами. Християнство – релігія істориків. Інші релігійні системи засновували свої вірування і ритуали на міфології, майже непідвладній людському часу. У християн священними книгами є книги історичні, а їх літургії відзначають – разом з епізодами земного життя Бога – події з історії церкви і святих. Християнство історичне ще і в іншому сенсі, мабуть, глибшому: доля людства – від гріхопадіння до Страшного суду – постає в свідомості християнства як якісь довгі мандри, в яких доля кожної людини, кожне індивідуальне «паломництво» є у свою чергу віддзеркаленням; центральна вісь всякого християнського роздуму, велика драма гріха і спокутування, розгортається в часі, тобто в історії» [2, с.7–8].

Герман Гессе у своєму романі «Гра в бісер» писав: «Займатися історією – означає занурюватися в хаос та все ж зберігати віру в порядок і сенс. Це дуже серйозна задача і, можливо, трагічна» [4, с.191].

Трагізм буття завжди сприймається як намагання протистояти хаосу, зберігати загальнолюдські цінності впродовж усієї історії людства. Не дивно, що трагізм існування набуває широкого узагальнення в християнській трактовці історії: нова ера людства починається від народження Спасителя і має закінчитися картиною Страшного суду.

Не дивно, що у загальнокультурному просторі драма історії сприймається як константа самого буття і пов'язується з долею окремої людини, всіх народів і всього людства. У загальнокультурному просторі зустрічаються максими, котрі стають здобутком усього людства: «Я не був причиною сліз» – з «Книги померлих» Стародавнього Єгипту [1, с.14]. Скільки їх, цих нескінченних паралелей, цих подібних доль?! У європейській культурі, котра започатковувалась разом з прийняттям християнства, ця спорідненість збагачується зверненням до Священного Писання, бо дійсно буття кожної окремої людини набуває спорідненості з долею Спасителя: кожен окрім радості пізнає страждання, проходить крізь випробування. Йдеться вже про драму, котра розгортається у сфері духу і сама тяжіє до того, щоб поєднати між собою різні часи, щоб розгорнутись у різних площинах, які дає нам релігійна свідомість: рай, земля, пекло, чистилище. Ця драма не знає меж, бо вона сприймається як спроба виходу з кризи свідомості та трагізму буття.

Тож виникає досить ємне поняття духовної драми, яку варто сприймати у широкій культурно-історичній перспективі як безпосередньо культурно-історичний феномен, світоглядну модель, котра поширюється на різноманітні жанри та форми мистецтва, у яких загострюється сама проблема буття, виявляється його трагізм, котрий, охоплюючи долі окремих людей, підіймається до рівня космічних узагальнень. Духовна драма як культурно-історичний феномен визначає буття людини як трагічно замкнену ситуацію, що утворюється завдяки неможливості розкриття людиною її духовного та творчого потенціалу в існуючих реаліях життя; за відсутністю самої життєвої перспективи на місті реальних подій у духовній драмі починає розгортатись марево видінь, виникають спалахи позасвідомого, що викликають розширення самої свідомості, яка стає причетною до вирішення долі світу і поза волею особистості вступає в діалог з самим Творцем світу.

Духовна драма – то накопичений віками досвід нескінченних страждань, зламаных надій та сподівань. То є також досвід поколінь, культур та суспільно-політичних формацій. То є нескінченність війн та колективних дослідів, які або ламають дух цілих народів, або сприяють об'єднанню зусиль окремих людей, окремих верств у єдине ціле, щоб подолати перешкоду: фашизм, хвороби, рабство, бідність, безграмотність, відсталість.

Суть духовної драми як культурного і художнього феномена полягає в тому, що вона є викликом долі. Звичайно у мистецтві вона поєднує у собі всі начала: епос, лірику, драму, – бо виходить за межі окремого «Я» і характеризує суб'єкт цілої епохи. У межах екзистенції вона охоплює раціональне та ірраціональне, свідомість буденну та метафізичну; у своєму злитті з духовністю вона виходить у надсвідоме; у пошуках катарсису вона долає простір земного буття, звертається до інтуїції. І все ж знаходить свої типові риси, про які якраз вже йде мова.

Духовна драма не знає чітких берегів, бо проходить через усю історію людства та його культури, знаходячи відбиття в явищах, які одне про одне ніколи не знали, і не могли знати, бо належать різним часам і різним країнам. Лише з можливістю охопити духовну драму у її нескінченності протягом віків і тисячоліть, у часі та просторі культури маємо можливість опинитись у її епіцентрі, бо духовна драма торкається кожного.

Духовна драма – то горизонт людського існування, параметри буття особистості, які особистість сама відтворює, ніби йдеться про акт творення світу, образ якого постає в міфологічному та релігійному забарвленні, з несподіваним поєднанням уявлень про небесне та земне, разом з усім древом духовності, що ніяк не може забути про свою тілесність. У моменти своїх проявів духовна драма вимагає поєднання різних світоглядних систем по мірі їх появи в різних суспільних формаціях від первісної доби до сьогодення.

Сприймаючись як злам усіх форм існування, духовна драма вимагає від кожної людини розуміння того, що діється навколо неї, навіть коли розум, як в «Капрічос» Гойї, спить. Не дивно, що часто вона занурюється у минуле і через це минуле сприймає дійсність. Сном розуму це не назвеш (хоча ж написав Шевченко саме поему «Сон», за яку й зазнав подальших життєвих мук), але ж і не віднесеш до того, що О.Шпенглер називає «неспанням»: «Неспання складається з відчуття і розуміння, суть їх – в невпинному орієнтуванні в макрокосмі. Через це неспання означає те ж, що «самовизначення» [9, с.17].

Отже, духовна драма кожної миті щось визначає, цим споріднюється і з міфом, і з середньовічною екзамплою, і з новелою доби Відродження, і з трагедією від античності до наших днів.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии. Древний Восток. – Минск:Харвест; М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 991 с.
2. Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок / Пер. Е.М. Лысенко, примеч. А.Я. Гуревича. – М.: Наука, 1973. – 232 с.
3. Блюменкранц М.А. Рождение философии из духа трагедии / М.А. Блюменкранц // Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. – М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2004. – С. 3–10.
4. Гессе Г. Избранное. Сборник / Г. Гессе; Пер. с нем. / Сост. и предисл. Н.Павловой. – М.: Радуга, 1984. – 592 с.
5. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: Сочинения / Ф. Ницше. – М.: Эксмо; Харьков: Фолио, 2004. – 847 с.
6. Тойнби А.Дж. Мой взгляд на историю / А. Дж. Тойнби // Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / Пер. с англ. Е.И.Киселевой, М. И. Носовой. – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Культура»; СПб: Ювента, 1995. – 478 с.
7. Уколова В.И. «Старомоден» ли профессор Тойнби / В. И. Уколова // Тойнби А.Дж. Цивилизации перед судом истории: Сборник/ Пер. с англ. Е. И. Киселевой, М. И. Носовой. – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Культура»; СПб: Ювента, 1995. – С. 5–15.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: В 2 т. Т.1: Образ и действительность / О. Шпенглер / Пер. с нем. И. И. Маханькова. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 523 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т.2: Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер / Пер. И. И.Маханькова. – М.: Айрис пресс, 2003. – 613 с.

Александр Гужва**ДРАМА ИСТОРИИ – ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ**

Восприятие истории как собственно драмы, которое утверждается в современной философии, обусловлено объективными событиями: бесконечностью войн и «коллективных опытов» (по Ф. Ницше) – отвергающие человечество далеко назад в его развитии. За понятием «драма истории», к которому приходят отдельные философы и художники, безусловно, стоят определенные изменения в общественном и индивидуальном сознании, что воспринимаются как реакция на бесконечность страданий, сломанных надежд и чаяний целых народов. Неудивительно поэтому, что философская и художественная картины мира во многом семьей, потому что хотят охватить весь сложный путь развития человечества, постичь горизонте духовности, что вполне погрузилась в бытии коллизии, не имея возможности их решить.

Ключевые слова: духовная драма, драма истории, вызов судьбе, философская и художественная картины мира, бытийные коллизии, не имеющих разрешения.

Olexandr Guzhva**DRAMA HISTORY – THE DEFINITION OF THE CONCEPT**

The perception of history as a true drama, which was confirmed in modern philosophy, due to objective events: the infinite war and «collective experiments» (F. Nietzsche) – reject mankind far behind in its development. With the concept of the drama of history, to which some philosophers and artists, of course, there are some changes in the social and individual consciousness, perceived as a reaction to the infinite suffering of broken hopes and aspirations of entire peoples. Not surprisingly, philosophical and artistic picture of the world largely sporidnyuyutsya for seeking to capture the complicated path of humanity to comprehend spiritual horizons, which is plunged into existential conflict, unable to resolve them. Our research aims to play a wide cultural and historical space in which artistic phenomena appear, reflecting a crisis of spirituality and share typological features that are derived from a common ideological model, launched the «Book of Job» with Scripture. This unifying worldview model enables attributed these phenomena to a single ideological and thematic channels and extend to them the concept of spiritual drama that plays huge global conflicts. So the drama of history – it is primarily a spiritual drama that reflects the tragedy of life is perceived as a challenge to fate. Of course, the spiritual drama is taken as a manifestation of religious consciousness that permeates all the cultural and historical space and finds reflection in different genres and art forms. Religious drama is divided into several subject-content plans, where the earth, heaven, heaven and hell – and it is a true wide horizon of consciousness, lost orientation and tranquility in the search for the meaning of life, facing reality. It is the religious consciousness of Christians taught to perceive the history within certain limits, from the birth of the Savior to Doomsday. The events of history in many ways this claim skerovanist human being, for which sometimes seems that this Court has come.

Key words: spiritual drama, drama history, the courage to be, philosophical and artistic worldview, existential conflicts that have no solution.